

**Michael Foucault og liberalisme kritik
governmentality eller genealogi som analysestrategi**

Villadsen, Kaspar Feilberg

Published in:
Dansk Sociologi

Publication date:
2002

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Villadsen, K. F. (2002). Michael Foucault og liberalisme kritik: governmentality eller genealogi som analysestrategi. *Dansk Sociologi*, 13(3), 77-97. <http://ej.lib.cbs.dk/index.php/dansksociologi/article/view/443>

Kaspar Villadsen

Michel Foucault og kritiske perspektiver på liberalismen

- Governmentality eller
genealogi som analysestrategi

Den Foucault-inspirerede sociologi har gennem en årrække været domineret af den såkaldte "governmentality litteratur". Herhjemme har især dens britiske og australske repræsentanter i stigende grad fungeret som inspirationskilder. Artiklen diskuterer nogle problematiske tendenser i denne litteratur og udpeger en række analysestrategiske løsningsmuligheder.

I de seneste 10 - 15 år har en stor del af den Foucault-inspirerede forskning taget sit udgangspunkt i begrebet "governmentality", der er blevet forsøgt oversat til "politisk styringsrationalitet" (Rasmussen, 1992) eller "moderne regeringsrationalitet" (Greve, 1995). I den internationale litteratur betegner man endnu ikke denne forskning som en egentlig tradition eller skole. Man taler typisk om "the governmentality literature" som samlebetegnelse for en række studier, der alle henter inspiration hos den sene Foucault, og som i stort omfang deler epistemologisk udgangspunkt og kritisk ærinde. Denne litteratur¹ er i dag nærmest uomgængelig, hvis man vil engagere sig i sociologiske diskussioner om magtudøvelse, statens rolle, marginalisering samt, ikke mindst, hvis man ønsker at hente inspiration hos Foucault. I det følgende vil jeg imidlertid argumentere for, at selvom governmentality litteraturen med dens læsning af Foucault og dens begrebsbrug har leveret en mængde meget spændende undersøgelser, rummer den en række problematiske tendenser. Den, der søger inspiration i governmentality studier, kan imødegå disse ved at hente alternativ inspiration i Foucaults egne arbejder.

Et centralt fælles karaktertræk ved governmentality studierne er deres ambition om at gøre op med forestillingen om statsapparatet som et center, hvorfra styringen af samfundet udgår. I stedet har de rettet fokus mod programmer og teknikker (fx budgetstyring og resultatkontrakter), der anvendes i en række forskellige sammenhænge lige fra private firmaer til socialt arbejde. Disse teknikker søger at styre eller intervenere i det sociale liv, men det vil ikke være meningsfuldt at tilskrive dem et udspring i statsapparatet. På linie med Foucault afviser disse studier at betragte magt som en lokalisérbar kapacitet, som aktører

kan besidde. I stedet beskæftiger de sig med at undersøge, på den ene side, de *diskurser*, som italesætter magtudøvelse – dens målsætning, dens objekt og dens midler ("politiske rationaliteter"), og, på den anden, de *praktikker, metoder og teknikker*, der bringes i anvendelse for at styre diverse sociale domæner på den anden ("regeringsteknologier"). Det er netop en af governmentality litteraturens væsentligste fortjenester, at den har påvist forbindelser mellem overordnede politiske programmer og konkrete, hverdagslige teknikker, der rettes mod individer fx med det formål at opbygge selvværd, entreprenør-ånd, kærlighed til arbejdspladsen mv.

Ved hjælp af denne strategi har disse studier søgt at distancere sig fra traditionelle sociologiske og politologiske opfattelser af spørgsmål om rationalisering, statsapparatets magt, politikskabelse, liberalisme osv. De har forsøgt at sætte sig ud over den traditionelle modstilling mellem stat og civilsamfund med de heraf afledte spørgsmål: Hvordan sætter vi grænser for statens magtudøvelse? Koloniserer staten det civile samfund? osv. De har formået at analysere politik og transformationer i politiske rationaliteter uden at forskyde forklaringen til ekstra-diskursive fænomener – f.eks. ved at spekulere over aktørers eller sociale klassers grundlæggende interesser, skjulte motiver, osv. De har søgt at undgå tendensen til abstrakt teoretiseringen over den moderne stat – dens kapitalistiske natur, dens relative autonomi mv. – der især har præget marxistisk statsteori. Og de har formået at lave detaljerede studier af, hvordan magtudøvelse finder sted ved hjælp af specifikke teknikker og inden for afgrænsede domæner uden at anskue disse praktikker som isolerede fænomener, hvilket typisk er tilfældet i antropologiske og mikro-sociologiske undersøgelser (O'Malley et al., 1997).

Governmentality litteraturen rummer således en række innovative og interessante studier, der i mange tilfælde leverer en original, kritisk vinkel på regeringsudøvelse i de moderne liberale stater. Imidlertid er der på det seneste rejst kritiske indvendinger mod governmentality studierne og især deres evne til at levere analyser, der har en kritisk funktion (O'Malley et al., 1997; Dean, 2002). Kritikken drejer sig bl.a. om, at studierne afskriver deres kritiske potentiale ved at levere abstrakte beskrivelser af politiske programmers ideelle strategier og planer på bekostning af en afdækning af de "beskidte kampe" og modstandsformer, der faktisk står om udformningen af diverse regeringsprogrammer (O'Malley et al., 1997). Såfremt man ønsker at lave kritiske analyser, der ikke ender som genbeskrivelser af liberalismens normative påstande, må "governmentality" suppleres med begreber om suverænitet og bio-politik. Desuden må der fokuseres på de konkrete praktikker, som bringes i anvendelse i liberale demokratier (Dean, 2002). At lave mere dybdegående undersøgelser af de hverdagslige praktikker, der ledsager liberale regeringsprogrammer, udgør bestemt en relevant mulighed for at styrke governmentality- studiernes kritiske og analytiske betydning. Den følgende argumentation vil imidlertid forfølge et andet spor, idet jeg med udgangspunkt i et centralt begreb vil diskutere governmentality studiernes analytiske perspektiv.

I det følgende afsnit vil jeg forsøge at klarlægge betydningen af begrebet "politisk rationalitet" ved at undersøge, hvordan det anvendes hos Foucault og nogle af hans efterfølgere.

Hvad er politisk rationalitet?

Det mest centrale analytiske begreb i governmentality litteraturen er øjensynligt "politisk rationalitet", og jeg vil derfor

Kaspar Villadsen
Ph.d.studerende ved
Sociologisk Institut,
Københavns Uni-
versitet

E-mail: kaspar.villadsen@sociology.ku.dk

tildele det en særlig opmærksomhed. Det synes nemlig som om, at begrebet om politisk rationalitet fører til en ganske bestemt type analyser, som har en række tendentielle svagheder. På grund af den noget uklare status, som begrebet har i de aktuelle studier, kan det imidlertid være værd først at kaste et blik på, hvordan Foucault anvendte det. Politisk rationalitet er ikke et begreb, som Foucault brugte særligt meget, og når han gjorde, skete det usystematisk og uden egentlige definitoriske overvejelser. Governmentality studierne trækker især på en forelæsningsrække om de liberale staters styreform, som Foucault afholdt i slutningen af 1970'erne. Forelæsnningen "Governmentality" (Foucault, 1991a) er den mest kendte, og det er utvivlsomt primært her, at governmentality litteraturen har hentet sin inspiration. Kort fortalt argumenterer Foucault her for, at der i perioden fra det 16. til det 18. århundrede sker en forandring i opfattelsen af, hvad der er en klog og hensigtsmæssig måde at regere på. Som gradvis afløsning af reflektionerne over, hvordan herskeren (feudal fyrsten) bedst kan opretholde og stabilisere enevældig magt over sit territorium, opstår der en regeringsrationalitet, der drejer sig om, hvordan staten kan styr-

kes og befolkningens velfærd maksimeres. Foucault bruger ikke begrebet "politisk rationalitet" i denne tekst men taler primært om "the art of government" som betegnelse for det sæt af råd, overvejelser og principper, der omhandler spørgsmålet om regering, og som altså synes at undergå en forandring over perioden. Foucault-kommentatorer taler imidlertid netop om, at denne analyse beskriver et skift i politisk rationalitet (fx Dreyfus & Rabinow, 1982: 136). Med udgangspunkt i Foucaults beskrivelse af styringsproblemet i hhv. feudalstaten og ved opkomsten af de moderne territorialstater kan vi udpege følgende centrale forskelle:

litet i et par tekster, der rummer de mest grundige metodologiske overvejelser over begrebet (Miller & Rose, 1992; Miller & Rose, 1990). Miller & Rose argumenterer for, at selvom politisk diskurs ikke præges af den samme type systematiserede og afgrænsede grupperinger, som kendetegner videnskabelig diskurs, er det alligevel muligt at udlæse regulariteter heraf. Disse betegner Miller & Rose som politiske rationaliteter, og de angiver tre karaktertræk, som man kan fokusere på i sin analyse:

Fra det feudale styringsproblem til moderne regeringsrationalitet

Det feudale styringsproblem (eksemplificeret ved Machiavelli)	Den moderne regeringsrationalitet (eksemplificeret ved La Perrière, Rousseau)
Hvordan kan prinsen/fyrsten opretholde magten over sit territorium?	Hvordan kan befolkningens velfærd og lykke maksimeres?
Hvordan kan fyrstens magtudøvelse adskilles fra (berettiges som særlig legitim fht.) andre former for magtudøvelse?	Hvordan kan der skabes kontinuitet mellem mangeartede former for styring på forskellige niveauer: Staten, befolkningen, familien?
Det, der skal styres, er et territorium og fyrstens undersåtter. Basis for statens styring er viden om det guddommelige, naturen og ikke mindst herskerens "visdom" og "tålmodighed". Disse principper er nedfældet i loven.	Samfundsøkonomien med alle dens regelmæssigheder, processer og love opdages som et nyt styringsobjekt. Principperne for statens styring er staten iboende og kan findes gennem videnskabelig afdækning – politisk økonomi, statskundskab, demografi mv.

Ifølge denne analyse sker der altså ved overgangen fra det feudale styringsproblem til den moderne regeringsrationalitet en række forandringer i styringens målsætning (fyrstens magt vs. befolkningens velfærd), dens objekt (territorium og undersåtter vs. samfundsøkonomien) og dens kode/medie ("loven" vs. statsvidenskab). Hvis vi søger at generalisere ud fra denne analyse, fremstår politisk rationalitet altså som en *særlig type diskursivering* af, hvad der er styringens målsætninger, dens objekter og dens medium. Det er netop på denne måde, at Miller & Rose definerer politisk rationa-

1) Politiske rationaliteter har en *moralisk karakter*. De rummer overvejelser over, hvad der er styringens målsætning (fx frihed, lighed eller økonomisk vækst), og hvad der er legitime og hensigtsmæssige opgaver for forskellige autoriteter (fx politiske, militære eller religiøse).

2) Politiske rationaliteter funderer sig på *epistemologiske antagelser* om, hvad det er, der skal styres – fx en nation, en økonomi, en arbejdskraftressource. Særligt vil der være en karakteristisk af de personer, som styringen rettes imod. De kan fx betegnes som borgere med rettigheder;

ressourcer, som skal udnyttes eller medlemmer af en flok, der skal føres mod frelsen.

3) Politiske rationaliteter benytter sig af en *særlig sproglig form*. De begrebsliggør virkeligheden på en sådan måde, at den bliver tilgængelig for politiske styringsambitioner. Det sprog, som anvendes, er ikke et neutralt redskab til at beskrive realiteten med. Det er et "maskineri", der skaber objekter, som kan reguleres og styres. Miller & Rose fremhæver her, hvordan begrebet "staten" er blevet anvendt både positivt og negativt til at sætte grænser for politisk styring.

Som jeg læser Miller & Rose's definitioner, er politiske rationaliteter ensbetydende med en særlig type diskurser. Der er ikke tale om, at begrebet omfatter noget ekstra-diskursivt niveau som fx ikke-diskursive praktikker, institutioner og lign. En analyse af politiske rationaliteter giver mulighed for at undersøge, hvordan forskellige sociale domæner og subjekt kategorier gøres til styringsproblemer gennem diskurs. Dette kan inkludere overvejelser over statens ønskelige omfang, hvad der er effektive reguleringsmetoder eller legitime indgreb overfor borgere. Der er således ikke tale om en politologisk analyse af politiske aktørers specifikke kampe og alliance-dannelser, men om at anlægge et anderledes perspektiv. Ifølge dette skal rationaliteten i politiske strategier ikke anskues som et resultat af forskellige partier eller sociale grupperes forsøg på at forfølge deres interesser, men snarere ses som indlejret i historisk betingede rationalitetsformer. På den måde kan man måske sige, at politiske rationaliteter udgør en slags forudgående betingelser for politisk handling (Dean, 1994:182). Begrebet politiske rationaliteter har på denne måde givet governmentality studier mulighed for –

særligt med udgangspunkt i de sidste årtiers liberale regimer – at undersøge de diskursive rammer, der sættes for, hvordan politik kan tænkes og udformes (se fx: Rose, 1996a).

Som påpeget af O'Malley et al. (1997), producerer governmentality litteraturen imidlertid ofte nogle temmelig abstrakte analyser, hvis kritiske potentiale er begrænset. Dette hænger for mig at se sammen med en række problemer af analysestrategisk karakter. I det følgende fastholder jeg fokus på begrebet politisk rationalitet i min diskussion af disse problemer. For det første argumenterer jeg for, at governmentality litteraturen har en tendens til at levere beskrivelser, der har tendentielt totaliserende træk eller kommer til indgå i en slags meta-fortælling om liberalismen som de vestlige staters styreform. For det andet diskuterer jeg begrebet rationalitet. Jeg spørger, hvorfor governmentality litteraturen vælger at tale om rationalitet fremfor diskurs, og påviser, at vi næppe kan udlæse en sociologisk rationalitetsforståelse hos Foucault.

En glidning mod totaliserende beskrivelser og metafortælling?

Det første problem drejer sig om generaliteten af det, der analyseres frem – dvs. de politiske rationaliteter. Mange governmentality studier synes plaget af en spænding mellem specificitet og generalitet, hvor ambitionen om at levere overordnede samtidtsdiagnoser afstedkommer en glidning mod tendentielt totaliserende beskrivelser. I flere tilfælde får man fornemmelsen af, at den politiske rationalitet som beskrives, har en slags homogen, overgribende eller total karakter. I de teoretiske overvejelser hos Nicolas Rose og Miller & Rose optræder begrebet altid i flertalsform – politiske rationaliteter, men de konkrete analyser

synes imidlertid at beskrive én politisk rationalitet. I Rose's analyse af, hvordan community genopstår som et styringsobjekt under "advanced liberalism", er der tilsyneladende tale om én politiske rationalitet, der er iagttagelig i alle de vestlige liberale demokratier. Denne ambitiøse påstand følger indirekte af Rose's indledende formulering om, hvorfra han henter sine iagttagelser: "*In almost all advanced industrial countries from Sweden to New Zealand...*" (Rose, 1996b:327). I andre tilfælde tales der blot om de liberale demokratier, den liberale styreform eller neo-liberalismen (fx Gordon, 1991; Hindess, 1997; Burchell, 1996; Rose, 1999). I mange tilfælde er det temmelig uklart, hvad det egentlig er, som analyserne hævder at beskrive, bl.a. når det ikke præciseres, hvilke national- og politisk specifikke kontekster man henter sine iagttagelser fra.

Et hovedproblem er, at det er uklart, hvorvidt der på et givent tidspunkt udelukkende gælder én politisk rationalitet, eller der kan optræde flere konkurrerende politiske rationaliteter². Foucault argumenterer selv for, at vi bør analysere, hvordan specifikke rationaliteter udvikles i relation til fx galskab, sygdom og forbrydelse "*snarere end altid at påberåbe os den generelle rationaliseringsproces*" (Foucault, 1982:210). I den samme tekst skriver han imidlertid, at stalinismen og fascismen i vidt omfang brugte ideer og metoder, der stammer fra "*vores politiske rationalitet*" (Foucault, 1982:209). Foucault pointerer således, at vi bør tale om "*specifikke rationaliteter*" samtidig med, at han i denne kontekst taler om én politisk rationalitet, der synes at gælde for de moderne liberale stater generelt. Udtrykket "*vores politiske rationalitet*" må indebære, at der også er "*deres politiske rationalitet*" – i form af fx autoritære eller religiøst orienterede regeringsrationaliteter. Her anvender Foucault således

overraskende politisk rationalitet som en slags kulturel totalitet samtidig med, at der sker en glidning mod en orient/occident dikotomi. Begge dele er problematiske i forhold til Foucaults generelle position, og måske "flytter nissen med", når governmentality litteraturen analyserer politisk rationalitet? Governmentality studierne vil utvivlsomt altid tage som teoretisk udgangspunkt, at der er flere stridende rationaliteter på spil. Dean (2002) anskueliggør fx, at det kan være rimeligt at tale om flere forskellige former for liberal regeringsrationalitet. I praksis består mange bidrag til litteraturen imidlertid af relativt abstrakte karakteristikk af, og spekulationer over, liberalismen som sådan. Andre forsøger at indfange, hvad der kendetegner skiftende regeringsrationaliteter over tid – fx 1990'ernes regeringsudøvelse sammenlignet med 1970'ernes (Rose, 1996b). I det førstnævnte tilfælde er der en tendens til abstrakte beskrivelser, som på det nærmeste er løsrevet fra både tid og rum. I sidstnævnte tages der som udgangspunkt, at man med rimelighed kan tale om dominerende regeringsrationaliteter, hvis successive afløsning man kan identificere og fastsætte over tid. På grund af dette får man nemt – selvom det utvivlsomt ikke er intentionen – en opfattelse af, at politiske rationaliteter har en konsistent, overgribende og i nogle tilfælde nærmest global karakter.

Et beslægtet problem er visse governmentality studiers tendens til at levere beskrivelser, der samlet risikerer at fremstå som en ny "grand narrative". Det er næppe enestående for denne gruppe forfattere, at en række pointer og historier bliver genfortalt, bekræftet og recirkuleret i deres arbejder. Således genfortælles Foucaults pointer, bl.a. om at anskue liberalismen som en *praksisform* snarere end en politisk filosofi, og om at moderne regeringsudøvelse udgør en kombina-

tion mellem rettigheds-terminologi og pastoral magtudøvelse, igen og igen indenfor governmentality litteraturen. Foucaults mest effektive analyser synes at være dem, der afgrænser sig til – eller i hvert fald tager udgangspunkt i – et specifikt socialt fænomen som fx galskab eller afstraffelse. Disse har en styrke fremfor hans mere generelle betragtninger over den moderne stat, liberalismen mv. Uden en tilstrækkelig undersøgelse af, hvordan magt-viden udspiller sig indenfor specifikke domæner, begynder governmentality studierne at ligne endnu en grand narrative. En fortælling, der synes at ville overskride såvel tidslige som rumlige konfigurationer.

Hvorfor rationalitet?

Det andet problem drejer sig om, hvad der ligger i begrebet "rationalitet", når det bruges i denne litteratur. Som nævnt mener jeg, at politiske rationaliteter defineres som en særlig type diskurs hos Miller & Rose. Men hvorfor så egentlig bruge begrebet rationalitet fremfor simpelthen at tale om politiske diskurser?³ Jeg anførte ovenfor, at Foucault ikke redegør for sin anvendelse af begrebet i form af definitoriske og epistemologiske overvejelser. Imidlertid findes der i forfatterskabet spredte kommentarer om rationalitet, som kan hjælpe os med spørgsmålet.

For det første fremhæver Foucault, at han ønsker at læse faktisk fremsatte udsagn og afstå fra ethvert forsøg på at forklare disse ud fra generelle principper. Som svar på et spørgsmål om rationalisering og Max Webers begreb om rationalitet⁴, siger Foucault, at de tekster, programmer, reformer mv., som han beskæftiger sig med, ikke tilsammen aftegner en mere generel rationalitet eller mening, som kun historikerens retrospektive fortolkning kan afdække. Der tværtimod tale om eksplicit formulerede programmer, der åbent beskriver deres hensigter, begrun-

delser, kalkulationer – med andre ord: deres rationaler. Man kan derfor kort sige, at for Foucault er rationalitet noget, som er umiddelbart iagttagelig som diskurs og ikke et produkt af historikerens privilegerede fortolkning. *For det andet* søger Foucault at gøre op med ideen om subjektet som et center for meningsskabelse og handling, og dette opgør har betydning for spørgsmålet om rationalitet. Et grundlæggende spørgsmål indenfor mainstream sociologi er, hvilken betydning subjekter tillægger deres handlinger. Der tages således udgangspunkt i et fortolkende individ, der handler og er i stand til at tilskrive sin omverden betydning. Foucault tildeler i modsætning her til sproget – eller måske rettere produktionen af diskurs – status som grundbegivenhed i analysen. Hos Foucault er fokus ikke på individers handlinger og deres motiver og fortolkninger heraf, men derimod på, hvordan der diskursivt etableres talepositioner/udsagnsmuligheder, og hvordan objekter skabes gennem aktualisering af bestemte begreber, strategiske afgrænsninger og udelukkelser. Vi kan således sige, at hos Foucault er rationalitet ikke et noget, som ligger gemt i subjektet eller skal aflæses af subjektets handling. Foucault undersøger snarere, hvordan historisk kontingente rationalitetsformer søger at producere bestemte subjektiviteter. *For det tredje* og måske mest vigtigt: Foucault understreger, at han undersøger *former for rationalitet* i modsætning til at betragte *rationalisering som en generel proces* – han siger ligefrem, at begrebet "rationalisering" er farligt (Foucault, 1982:210). I stedet for at tale om rationalisering som en eller anden form for overgribende proces, ønsker Foucault at undersøge, hvordan forskellige *former for rationalitet* indskrives sig i diverse praktikker og institutioner, og hvilken rolle de spiller heri. Ifølge Foucault (1991b: 79) indebærer et weberiansk

rationalitetsbegreb, at rationalitet får karakter af en "*antropologisk invariant*" – en slags stabil "fornuft-kategori", imod hvilken individuelle og kollektive handlemåder kan vurderes som mere eller mindre rationelle. Foucault påpeger fx, at offentlig tortur ikke i sig selv er mere irrationelt end indespærring – kun i forhold til nye måder at reflektere over mål og midler med afstraffelsen, dens nytte, berettigelse osv. Kort sagt har Foucault en ambition om at undersøge specifikke rationaliteter – hvordan de kæmper med hinanden, afsløses og smelter sammen – uden at given nogen af dem en privilegeret status.

På denne baggrund synes det oplagt, at man næppe kan indlæse en traditionel sociologisk rationalitetsforståelse i Foucaults begreb om politisk rationalitet. Forsøges dette, følger en række antagelser, der er problematiske set fra et Foucaultsk udgangspunkt, med i kølvandet. Kort sagt: begrebet "rationalitet" leder tanken mod fortolkende individer, der til lægger verden betydning; rationalitet bliver som idealtype en "sociologisk konstant"; og rationalisering kommer til at betegne en overgribende proces. Spørgsmålet er måske, hvorvidt politisk rationalitet i det hele taget er et godt begreb at gribe fat i hos Foucault? Det fremstår noget uklart indenfor governmentality litteraturen, og det har risiko for at skabe forkerede associationer. Måske hænger problemerne sammen med, at Foucault først og fremmest forholdt sig kritisk overfor rationalitetsbegrebet, og at vi derfor går forgæves efter positive definitioner? Jeg vil i det følgende argumentere for, at en genlæsning af Foucaults *Vidensarkæologi* giver muligheder for at imødegå nogle af de uheldige tendenser, som governmentality studierne tynges af, bl.a. som følge af uklarhederne omkring begrebet politisk rationalitet. Min generelle argumentation vil være, at et udgangspunkt i *Vidensarkæologiens* analysestrategier frem-

for politisk rationalitet kan hjælpe os til at betragte rationaliteter som mangfoldige, gensidigt forbundne og indbyrdes stridende.

Genlæsning af Vidensarkæologien for en analytik af "politisk" diskurs

Modsat påstanden, der nogen gange høres, om at *Vidensarkæologien* nærmest var en fejltagelse af Foucault og en bog, man ikke skal tage alt for alvorligt, mener jeg, at den rummer en række erkendelser, som har relevans for den aktuelle governmentality litteratur⁵. Min argumentation kan opsummeres i to overskrifter: 1) Politik er både kontinuitet og diskontinuitet; 2) Politik er ikke et homogent felt. I resten af artiklen vil jeg udfolde disse påstande for derefter at illustrere dem med et analyse-eksempel.

1) Politik er både kontinuitet og diskontinuitet

Det er som nævnt et centralt kritikpunkt hos O'Malley og Dean, at governmentality studierne har vanskeligt ved at lægge kritisk distance til deres studieobjekt – de liberale diskurser og regeringsprogrammer – og derfor har en tendens til at tage form af genbeskrivelser af liberalismens normative udgangspunkter. Governmentality litteraturen har uden tvivl produceret en række både kritiske og indsigtsfulde studier, men der er en tendens til, at studierne reproducerer ikke bare liberalismens påstande men også de erkendelser, som Foucault gjorde sig om liberalismen som moderne regeringsrationalitet. Begge dele er selvfølgelig uheldigt. Jeg vil foreslå, at et større fokus på Foucaults arbejde som *metode* til kritisk historieskrivning kan bidrage til at imødekomme problemerne. Selvom Foucault altid arbejdede historisk kan han hverken betegnes som traditionel historiker eller idéhistoriker. Inspireret af

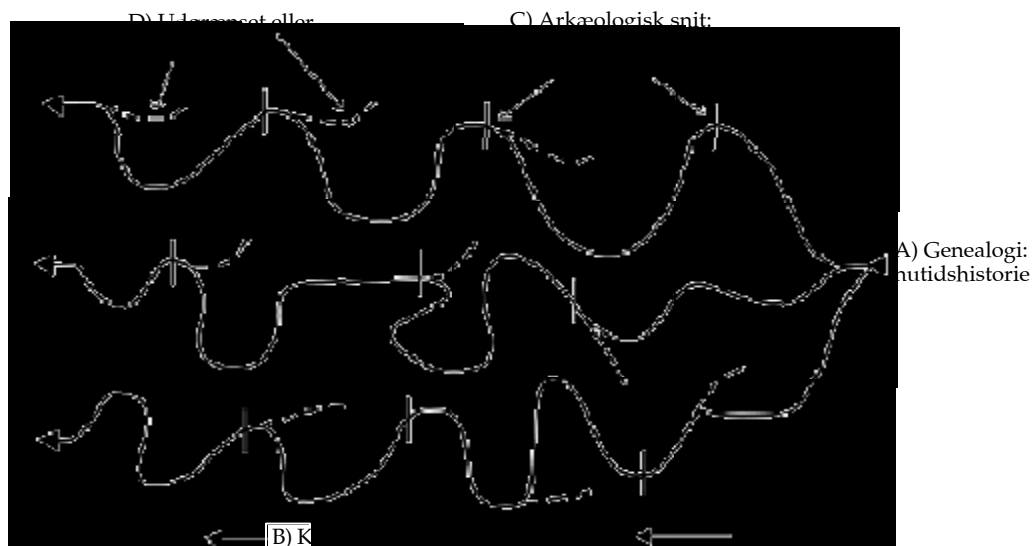
Nietzsche understregede Foucault, at hans målsætning ikke var at rekonstruere historien, "sådan som den virkelig var". Ambitionen var snarere at bruge historien som "modhukommelse" – dvs. til at kaste kritiske lys over aktuelle praksisformer og "sandheder". En central strategi i de fleste af Foucaults bøger er at bevæge sig tilbage til et tidspunkt, hvor en praksis, der i dag synes fremmedartet, herskede indenfor et givent domæne. Dette gælder fx for den offentlige tortur i *Overvågning og straf* (Foucault, 1977) og for narreskibene og de afkolende bade i *Galskabens historie* (Foucault, 1965). Mere generelt kan man sige, at det genealogiske perspektiv drejer sig om at vise, at de praksis- og vidensformer, som vi aktuelt betragter som naturlige, legitime, nødvendige osv., er et resultat af kampe, udelukkelser og tilfældigheder tilbage i historien. Man kan sige, at *genealogens* analytiske værktøj på den ene side består i at påvise diskontinuiteter, når historien beskrives som kontinuerlig. Og på den anden side søger genealogen at vise kontinuiteter, når historien bliver opdelt i epoker, æraer eller brud. Et vigtigt middel til at opnå denne effekt er at kaste lys på vidensformer og praktikker, som er blevet glemt, undertrykt eller udgrænset. *Arkæologien* udgør på sin side en metode til dels at konstruere regulariteter – eller diskursformationer – ud fra mængden af spredte udsagn, og dels til at observere transformationer over tid i disse regulariteter. Sagt i korthed består Arkæologens analytiske værktøj i at undersøge, hvordan objekter, subjekt positioner og begreber etableres gennem diskurs.

Hvis vi tør tale om *den* Foucaultske metode til at lave kritisk historieskrivning – og for et øjeblik ignorere alle forskellene mellem Foucaults forskellige værker – så kunne den måske illustreres som i modellen nedenfor. Udgangspunktet for analysen er en problematisering af et

aktuelt praksis-regime – altså et relativt afgrænset domæne for institutionaliserede tale- og handlemåder (vist som A i modellen). Vores mål er at producere en analyse, der ryster og destabiliserer et sådant praksisregime ved at påvise, at det rummer kontinuiteter og diskontinuiteter fremkommet ved historiske kampe og tilfældigheder (vist som B). I modellen er der indtegnet adskillige genealogiske løbebaner, hvilket skal illustrere, at den undersøgte praksis altid har en række historiske tråde, der kan forfølges (vist som 1, 2, 3). På samme måde vil der i hvert arkæologisk snit (vist som C) være adskillige diskursive transformationspunkter, brud, fastfrysninger og udgrænsninger, som kan efterfølges (den udgrænsede eller glemte viden er vist som D). Det er ikke muligt at undersøge alle løbebanerne, så der skal træffes et valg om, hvilke aspekter i praksisregimet vi ønsker at problematisere. Der er således ingen ambition om at rekonstruere historien i sin totalitet. Ligesom der heller ikke er nogen forhåbning om at finde frem til "den egentlige, sande historie". Man kan som Dean (1992: 217) beskrive den genealogiske tilgang som "case-historier", hvor den konventionelle historieskrivnings kriterier om udtømmende beskrivelse nedtones i forhold til ønsket om at levere kritiske effekter i samtiden (Foucault, 1972b).

En hovedårsag til at governmentality studierne leverer analyser, der til tider er svære at adskille fra liberalismens selvbeskrivelse, er måske, at de ikke anvender historien som "modhukommelse". Foucault (1972a) anførte, at det er umuligt for os at beskrive vores eget "arkiv" – altså at det er meget vanskeligt at anlægge et distanceret arkæologisk blik på de vidensformer, der dominerer vores samtid. Når nogle governmentality studier tenderer til at blive genbeskrivelser af aktuelle liberale programmer, er det må-

Foucaults metode til kritisk historieskrivning:

Illustrationen er inspireret af Åkerstrøm Andersen (1999) og Deleuze (1988).

ske fordi de ikke betragter deres studieobjekt som praksis regimer, hvis slægtsskabshistorie skal tilbagerulles gennem genealogisk analyse (Foucault, 1991). Man kan hævde, at Foucaults analyser netop formåede at fungere som effektive kritikker i deres samtid via genealogiens påvisning af kontinuiteter/diskontinuiteter, kampe, brud, udelukkelser osv. Der er ingen tvivl om, at Foucaults diskussioner af governmentality, sammen med hans efterfølgeres studier, har påpeget væsentlige træk ved styreformen i moderne liberale stater. Således er begrebet pastoral-magt blevet anvendt til at vise, hvordan en regeringsrationalitet og en række styringsteknikker, der er indebærer en intim og kontinuerlig form for intervention, er ekspanderet i moderne stater, der forfægter individets ukrænkelige frihed og autonomi. Foucault (1982: 212 ff) påpegede, at den moderne, liberale stat benytter sig af en spidsfindig kombination af, på den ene side, en suverænitetsterminologi, der opererer med statsborgere som suveræne rettighedssub-

jekter og, på den anden, en pastoral magtudøvelse rettet mod "det levende menneske" (Hindess, 1996). At anskue velfærdsstatens aktuelle problemer som et spørgsmål om at kombinere – eller balancere mellem – suverænitetsterminologi og pastoral magt udgør fortsat et interessant perspektiv. Imidlertid har governmentality litteraturen måske haft en tendens til i for høj grad at reproducere disse pointer fremfor at gennemføre studier, der bidrager til at yderligere at belyse velfærdsstatens genealogi⁶. Det er på denne baggrund jeg argumenterer for, at skal man levere kritiske og innovative studier af aktuelle liberale styreformer, bør man i højere grad fokusere på Foucault som *analysestrateg*⁷ fremfor at reproducere hans iagttagelser om liberalismen mv.⁸

2) Politik er ikke et homogent felt

Jeg argumenterede ovenfor for, at analyser, der tager udgangspunkt i begrebet politisk rationalitet, ofte har et tendentielt totaliserende præg. I et forsøg på at indfange nogle overordnede tendenser i

liberale regeringsprogrammer får den politiske rationalitet til tider en for alt-omfattende og homogen karakter. Hermed overses de mange stridigheder, forskelle og afvigelser, der eksisterer indenfor forskellige politikområder og mellem politik på forskellige niveauer og i forskellige institutionelle sammenhænge. Det er fx umiddelbart oplagt, at den diskursive konstruktion af narkotikamisbruger, hans rettigheder, hvilke interventioner han kan underlægges osv. afviger betydeligt fra andre konstruktioner af subjekter som regeringsobjekter: Lønmodtageren, bistandsklienten, den handicappede, revalidenten etc. Det er oplagt, at der er kontinuiteter mellem sådanne konstruktioner, men der kan lige såvel være tale om diskontinuitet, konflikter, brud osv. Jeg mener kort sagt, at der er behov for at anskue politik, eller politisk diskurs, som et mere heterogent og konfliktfyldt felt.

Det skal i her understreges, at der er en række vigtige ligheder mellem begrebet om politisk rationalitet, som det defineres af Miller & Rose, og Foucaults begreber om diskurs og diskursformation. Der er således ikke tale om at man ved at erstatte politisk rationalitet med diskurs/diskursformation, adopterer et helt anderledes analytisk perspektiv. Imidlertid vil jeg argumentere for, at *Vidensarkæologien* åbner for en mere nuanceret og detaljeret analyse af kampe, transformationer, brud og kontinuiteter mellem forskellige diskursive praktikker (hvoraf ikke alle definerer sig eksplicit som politiske). Set med mine øjne tilbyder bogen et analytisk perspektiv, der kan anskue politik som et mangefaceteret felt af mangfoldige diskursive praktikker, der konstant og uden et overordnet princip strider, knytter sig til hinanden, forsvinder eller reproducere. Jeg har udvalgt en række principper og anvisninger fra bogen, som synes særligt relevante for

diskussionen af, hvordan problemerne med begrebet politisk rationalitet kan imødegås:

Den komplekse relation mellem udsagn, begreber og objekter:

Foucault understreger gennem *Vidensarkæologien*, at vi skal betragte diskursen i dens pludselige opdukken, i dens øjeblikkelige adspredthed. Vi må således fralægge os alle på forhånd givne forklaringsmodeller, enhver søgen efter skjulte udspring, fundamentale begivenheder eller underliggende diskurser (Foucault, 1972a: 25). Kort sagt: Vi må beskrive diskursen i dens fremtræden og afstå fra at forklare den med ekstra-diskursive faktorer eller overgribende principper. Som nævnt kan man let få det indtryk, at den politiske rationalitet beskriver en slags overgribende *zeitgeist*, som sætter sig igennem i diverse specifikke diskurser. En sådan betragtning er uforenelig med *Vidensarkæologiens* forsøg på at anskue udsagn i deres individualitet, adspredthed og interne diskontinuitet. Dette perspektiv ville fx ikke betragte diskurserne om arbejdsløshed som gennemtrængt af et liberalt ethos. Det ville snarere undersøge dette diskursive felt i relation til, hvilke systematikker der præger transformationen af objekter over tid, og hvilke brud der kan iagttages i diskursens objekter, udsigelsesmodaliteter og begreber. Man ville med andre ord skulle undersøge *den interne diskontinuitet mellem diskursens objekter, der ophæver deres tilsyneladende bestandighed*. På denne måde vil sociale fænomeners flygtige identitet og manglende essens kunne fremvises. Foucault (1972a: 34) siger, at vi må karakterisere sameksistensen af spredte og heterogene udsagn – i hvilket omfang de er afhængige af hinanden, måden hvorpå de sammenknyttes eller ekskluderer hinanden og deres placering og udskiftning. Vi må med andre ord undersøge

udsagnets strategiske placering og funktion. Som eksempel kan nævnes begrebet "decentralisering". Sammenligner vi diskurser om socialpolitik og offentlig forvaltning fra 1970'erne til 1990'erne, er det umiddelbart oplagt, at begrebet decentralisering spiller helt forskellige strategiske roller i forhold til den diskursive kontekster, det optræder i. Det betyder, at det er yderst risikabelt at forsøge at sammenfatte historiske forløb ved hjælp af bestemte begreber – fx beskrive perioden fra 1970'erne til 1980'erne som "decentralisering af socialpolitikken". Begreber som socialpolitik og decentralisering er i sig selv diskursive begivenheder, hvis strategiske relation til hinanden og til andre udsagn man må undersøge. Sagt anderledes må man undersøge de modifikationer, der frembringes, når et begreb indsættes i en ny diskursiv konstellation. Foucault siger (1972a: 60):

One tries in this way to discover how the recurrent elements of statements can reappear, dissociate, recompose, gain in extension or determination, be taken up into new logical structures, acquire, on the other hand, new semantic contents.

Kontinuitet, genkomst og gentagelse:

Som nævnt i det foregående er et af problemerne med governmentality studierne, at de ofte kommer til at ligne genbeskrivelser af liberale diskurser. I den forbindelse er spørgsmålet om forandring og kontinuitet relevant. Når liberale diskurser taler om grundlæggende forandring eller brud, skal vi ikke tage det for pålydende men snarere anskue det som en diskursiv krigserklæring. Foucault understreger, at transformationer, der er samtidige, ligner hinanden eller gensidigt forbundne, ikke er afledt af en enkeltstående model, der reprodu-

cerer sig på diskursernes overflade for at påtvinge dem alle et identisk brud:

We must not imagine that rupture is some sort of great drift that carries with it all discursive formations at once. (Foucault, 1972a: 175).

I stedet skal forandringer og transformationer analyseres i deres adspredthed – der findes intet ultimativt princip, der kan bruges til at redegøre for alle observationerne. Vi må undersøge, hvordan enhver påstand om forandring eller kontinuitet indskrives i bestemte diskursive praksisser, og hvilke strategiske roller sådanne påstande spiller heri. Liberale regeringsprogrammer har (på linie med andre politiske erklæringer) en tendens til at formulere sig gennem termer som brud, omvending, grundlæggende reform, nytænkning osv. Der har utvivlsomt fundet mange omvæltninger sted de sidste par årtier – bl.a. i konceptualiseringen af forholdet mellem stat og borger – men måske har governmentality studier i for høj grad "læst" disse forandringer og glemt at se efter kontinuiteter i det umiddelbart diskontinuære og glemt at undersøge, hvilken strategiske roller påstande om forandring spiller?

Regioner, lokaliteter og institutioner:

Foucault understreger vedholdende, at vi skal analysere den diskursive praksis i dens unikke specificitet¹⁰. Anbefalingerne om specificitet opfordrer analytikeren til at udvælge afgrænsede domæner, eller "regioner", som fx galskab eller seksualitet som objekt for undersøgelsen. Anbefalingerne kan imidlertid også læses derhen, at analytikeren må være beret på at opfange den diskursive praksis i dens specifikke geografiske/institutionelle kontekst. Foucault nævner således,

at vi må beskrive de institutionelle rum, hvorfra det er muligt for bestemte subjekter at producere diskurs – for lægens vedkommende hospitalet og den private klinik (Foucault, 1972a: 51). Det institutionelle rum, fx klinikken, har en betydning for, hvem der kan tale, og for hvilke udsagn, dem der taler, kan fremsætte. Det betyder også, at bestemte subjekter kan tildeles, eller udfylde, meget forskellige subjekt positioner afhængig af, hvilken specifik diskursiv kontekst der er tale om. Selvom Foucault ikke forfulgte det institutionsspecifikke perspektiv i nogen særlig grad (det er næppe en nødvendig del af det genealogiske perspektiv), synes det at have et potentiale i forhold til at styrke governmentality litteraturen. Et perspektiv, der tager udgangspunkt i afgrænsede institutionelle sammenhænge (fx socialrådgivningen, alkoholambulatoriet, den private Minnesota-institution), muliggør en analyse af brud, kontinuiteter osv. indenfor og mellem specifikke diskursive praktikker. På denne måde kan vi anskue politik som et felt af mangeartede diskurser, der i større eller mindre grad er bundet til forskellige geografiske og institutionelle rum. Hermed nuanceres det lidt for homogene billede, som ofte tegnes af den politiske diskurs, når der tages udgangspunkt i begrebet politisk rationalitet.

Eksempel: Et snit i de udstødtes genealogi

I det foregående er udpeget en række forskellige analysestrategiske principper, der synes relevante for at imødegå governmentality litteraturens tendentielle svagheder. Jeg vil i det følgende give et eksempel på en analyse, der fremviser kontinuiteter og diskontinuiteter i forvaltningen af “de udstødte” i Danmark. Det skal understreges, at det i denne sammenhæng ikke er muligt at præsentere mere omfattende og dybdegående ana-

lyser. Der er snarere tale om et eksempel, der skal antyde den diskursive kompleksitet og strid, der præger et bestemt socialt domæne. Som nævnt søger den valgte analysestrategi at undgå enhver form for reduktionisme, overgribende begreber og forsøg på at tænke i “kulturelle totaliteter” for i stedet af betone multiplacitet, diskursers specificitet og historiske begivenheders unikke kvalitet. Alligevel er det klart, at en genealogi, der ønsker at demonstrere kontinuiteter og brud over flere århundrede ikke kan fundere sig på at beskrive enhver udsagnsbegivenhed eller diskurs i sin enestående specificitet. Det er da heller ikke det, som Foucaults analyser gør. Der er snarere tale om, at der konstrueres en vis homogenitet ud fra mængden af spredte udsagn (hvorfor man måske alligevel kan tale om en vis reduktionisme). Dette forhold kan også formuleres som et spørgsmål om, at analytikeren aktivt *konstruerer* sine diskurser.

Risikoen for reduktionisme og for at skabe for stor homogenitet i sin analyse er noget, vi konstant bør være opmærksomme på, men den er samtidig et uomgængeligt arbejdsvilkår for denne form for analysestrategi. Det er således klart, at det ikke er muligt at forfølge alle de historiske løbebaner, der kan hævdes at være relevante og interessante. Der må træffes nogle valg ud fra en afvejning af, hvilke processer og elementer man ønsker at problematisere, og hvilke der i særlig grad er forbundet med det praksisregime, vi analyserer. De følgende analyser er netop et resultat af sådanne valg. Jeg er klar over, at de – ikke mindst på grund af den begrænsede plads – risikerer at fremstå reduktionistiske og må her appellere til læserens velvilje¹¹. Analysen er fokuseret på en afgrænset periode omkring 1800, hvorfor vi kan beskrive den som et “arkæologisk snit” i de udstødtes genealogi. At lave hele denne ge-

nealogi kræver naturligvis en langt større historisk horisont, men der er dog tale om et nedslag, som utvivlsomt har vigtige forbindelseslinier til den aktuelle danske socialpolitik.

Bevæger vi os tilbage til perioden sidst i 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet, optræder begrebet "de udstødte" ikke i litteraturen. Imidlertid formuleres der en ganske klar forestilling om, hvem der udgør et positivt fællesskab, og hvem der udgør dette fællesskabs negative bagside – altså hvem der har placeret sig udenfor fællesskabet. Samlebetegnelsen for den sidstnævnte kategori er "de fattige" eller "tiggerne", og den centrale målsætning for periodens fattigforvaltning er at bringe tiggeri og omstrejferi til ophør ved at indsætte de trængende i forskellige former for arbejdsanstalter. Fra omtrent midten af 1700-tallet til udgangen af det 19. århundrede er det en dominerede praksis at indespærre fattige i arbejds-huse, tvangsarbejdsanstalter eller hospitaler med tilknyttede værksteder. De lokale fattigbestyrelser og bestyreren af de enkelte anstalter havde ret til at idømme fattiglemmerne fængselsstraf, forbyde dem adgang til måltiderne og i visse tilfælde udøve korporlig afstraffelse. Mange arbejdsanstalter havde deres egne "dårehuse", hvor uregerlige og modvillige fattiglemmer kunne sættes i "ensomt fængsel". Hvordan opnår denne praksis stabilitet og institutionel forankring i en periode på omkring 150 år? Hvad er det for nogle diskurser – eller politiske rationaliteter, om man vil – som gør denne håndtering af periodens "udstødte" til en legitim, retfærdig og hensigtsmæssig praksis? Og hvilke kontinuiteter og diskontinuiteter træder der frem mellem fattigforvaltningen ved udgangen af 1700-tallet og vore dages administration af de udstødte?

Skal vi forsøge at beskrive den for os fremmede rationalitet, der giver arbejds-

sanstalten sin centrale betydning, er det ikke blot nødvendigt at læse litteraturen om fattigvæsenets institutioner. De forklaringer og argumenter, der giver arbejdsanstalten sin legitimitet, kan nemlig også forbindes med en række diskurser, der ikke direkte drejer sig om fattigvæsenet. Vi må med andre ord læse mere bredt om, hvordan "den fattige", "borgeren", "staten", "Guds natur" osv. konstrueres af periodens skribenter. Foucault¹² taler om, at historikeren for at forstå rationaliteten indenfor et givent felt eller institution gradvist må bevæge sig væk fra sit udgangspunktet ved at benytte "*a procedure of causal multiplication*" (Foucault, 1991b: 76). Benytter vi en sådan analysestrategi og læser bredt i periodens litteratur, kan arbejdsanstaltens selvindlysende nødvendighed ses som et produkt af mindst to diskurser. *Den ene diskurs* anskuer nationen som et slags produktionsfællesskab. Her udgør befolkningen en helhed af kroppe, som er forpligtet til at bidrage til statens styrke og rigdom ved at producere og konsumere. Denne helhed opdeles i kategorierne "nærende" og "tærende" medlemmer, hvor de tærende fordømmes på grund af deres manglende bidrag til dette fælles projekt. *Den anden diskurs* tager afsæt i en kristelig verdensanskuelse og kan beskrives som "Guds rige på jorden". Her opdeles befolkningen også i forskellige kategorier, men denne gang primært ved hjælp af distinktionen "sædelig" versus "fordærvet". De fordærvede er dem, der overtræder og lader hånt om *Guds hensigt* med mennesket og verden for at leve et liv "bortvendt fra Gud". Det er med andre ord et spørgsmål om at leve i Guds rige på jorden eller træde ud af denne verden og ind i fordærvelsen. Der er ikke tale om to diskurser, som er indbyrdes uforenelige. De udviser snarere en vis parallelitet. Det er også de samme konkrete anbefalinger til fattigforvaltningen, som

springer ud af de to diskurser.

Diskursen om staten som produktionsfællesskab opdeler som sagt fællesskabet i tærende og nærende medlemmer. Hvad er dens forklaring på, at visse medlemmer bliver tærende og dermed sætter sig udenfor fællesskabet? Skribenterne udpeger visse menneskers – eller endog klassers – fundamentale dovenskab og magelighed som den grundlæggende årsag til, at de bliver tærende. Dette formuleres også som en påstand om, at mennesket *af naturen* er mageligt og har hang til lediggang. Imidlertid hævdes livet i flittig arbejdsomhed at være en forudsætning for såvel det enkelte menneskes fysiske og åndelige udvikling som for hele nationens fremskridt og velstand. Derfor er naturen indrettet således, at sult og nød fungerer som det middel, der driver mennesket mod det flittige, arbejdende liv. I denne sammenhæng betragtes relationen mellem mennesket og naturen således som et grundlæggende harmonisk system, der rummer selvregulerende virkemidler. Denne forklaring om naturens indretning begynder en bestemt forvaltning af menneskets eksistens i naturen. Hvis trangen er et naturligt og grundlæggende positivt element i menneskelivet, bør den ikke bortfjernes men højst modereres. Det handler om – som Malthus og hans tilhængere formulerer det – at udforme love for det menneskelige samfund, der ikke obstruerer men tværtimod *kopierer naturens love*. Såfremt trangen er sat i verden for at belære mennesket om sin forpligtelse og naturgivne bestemmelse, må man udforme en fattigforvaltning, som netop tillader trangen at udfylde denne funktion. Eller sagt anderledes: godtages påstanden om, at livet i afhængighed af egne arbejds kræfter bringer mennesket til lyksaglighed og sin naturlige bestemmelse, så er det de regerendes forpligtelse at gentage naturens belæringer herom.

Således må man ikke helt fjerne trangen, men nøjes med at mildne den under indtryk af bekymringen for tabet af menneskelige produktionsressourcer. For tidens skribenter er spørgsmålet ikke, hvilke forpligtelser staten har overfor borgerne, men det omvendte: hvilke forpligtelser har borgerne overfor deres Nation/Konge/Gud, og hvordan kan vi sørge for, at disse forpligtelser honoreres? I denne diskurs optræder naturens orden, statens styrke, arbejdets nødvendighed som ubevægelige sidste-principper, mens "mennesket" eller "individet" er fraværende som et sådant princip¹³.

Diskursen om Guds rige på jorden tager mere eksplicit afsæt i et kristent verdensbillede. Her opdeles befolkningen som nævnt ved hjælp af distinktionen "sædelig" versus "fordærvet". Selvom distinktionen mellem sædelige og fordærvede har en umiddelbar parallelitet med kategorierne nærende/tærende, er de to distinktioner ikke overensstemmende. Flere understreger således, at der skam findes sædelige, retskafne, gudsfrgtige fattige, hvis nød skyldes uheld og tilfældige omstændigheder. Disse mennesker er altså ikke blevet "tærende", fordi de er grundlæggende dovne og fordærvede. Der er tale om gudsfrgtige mennesker, som *på trods* af deres liv i armod er i stand til at opretholde moral og sædelighed. Betyder dette, at kilden til fordærvelse udgøres af de omstændigheder og påvirkninger, som livet i armod udsætter mennesket for? Nej, diskursen om Guds rige placerer i sidste ende kilden til fordærvelse temmelig entydigt i mennesket selv – i dets "inderste indre". Flere skribenter understreger, at mennesket *af naturen* er fordærvet eller har et iboende potentiale for fordærvelse. De mest teologisk orienterede skrifter inddrager her syndefaldet som forklaring: siden vore forfædre valgte at spise af den forbudne frugt, lever alle mennesker med et konstant poten-

tiale for fordærvelse og synd¹⁴.

Diskursen om Guds rige rummer en forestilling om en funktionel orden, som er ganske parallel med den, som er indlejret i diskursen om produktionsfællesskabet. Forskellen er imidlertid, at der her mere konsekvent tales om "Guds bestemmelse", "albestyrerens plan" eller "den alviises hensigter". Selvom denne diskurs også ofte benytter sig af begreber om naturens lovmæssigheder, er der altid tale om en natur, *som Gud skabte den* og en orden, *som Gud ønsker den*. Således er det fx "naturens orden", at mennesket må arbejde for at opretholde livet og sikre sin fortsatte eksistens på jorden. Samtidig er mennesket imidlertid *af naturen* mageligt og har hang til lediggang. Af denne årsag har Gud indsat trang som virkemiddel på mennesket: "*Den alvidende Gud (...) har derfor i Almindelighed ikke vildet hænge Brød-kurven for lav for det menneskelige Køn, mens (...) endog giort saadan Indretning i Naturen, at Mennesket, saa fremt han vil have Næring af Jorden, maa med Kummer søge den og i sit Ansigts Sved æde sit Brød*" (N.N., 1763: 110). Ligesom i diskursen om produktionsfællesskabet ses der en stor respekt for naturen og dens lovmæssigheder. Der er tale om kræfter og principper, som mennesket hverken kan eller bør forsøge at overskride. At forsøge noget sådant vil ikke blot være en umulig kamp med naturens love men, måske endnu værre, en forhåntelse af Guds hensigter med verden. Sagt anderledes: *Guds natur* kan og skal ikke overvindes af menneskets *kultur*. Man må i stedet respektere, underlægge sig og følge de lovmæssigheder, som kendetegner Guds natur. Således fremføres det fx, at det er imod naturens love at indgå ægteskab, hvis man er uformuende, og at det er skadeligt at overskride naturens grænser ved at frembringe børn, som jorden ikke kan ernære (fx Birch, 1786). Hermed muliggøres en argumentation for en

bestemt forvaltning af menneskelivet med henvisning til begreber om naturens love og indretninger.

De to diskurser er ikke modstridende, men har tværtimod en række fælles elementer. Fælles for dem er, at de begge ønsker at fremelske en bestemt form for livsførelse. Diskursen om nationen som produktionsfællesskab argumenterer for at fremtvinge en livsform blandt de fattige, der består i flittig arbejdsomhed, forudseenhed, immobilitet og loyal accept af de gældende underordningsforhold. Dette sker med henvisning til arbejdets funktion i naturens orden og borgernes forpligtelser i forhold til en fælles bevægelse mod civilisation, national storhed og velstand. Diskursen om Guds rige på jorden plæderer for rigtigheden af et liv i gudsfrygtighed, arbejdsomhed, nøjsomhed og rationel kalkulation. Bestemmelsen af den rigtige livsførelse sker her med henvisning til den orden, som Gud har indsat i naturen og verden. Naturen viser med sin knaphed mennesket, at et liv i arbejdsomhed, afhængighed af egne kræfter og med ansvarlig kalkulation af muligheden for ægteskab og børn er det, som fører til menneskenes lykke og fremgang. Naturen, mennesket og relationen imellem dem er produkter af Guds visdom, og det drejer sig om ved samfundets love at understøtte dette system.

Diskurserne adskiller sig mest ved deres begreb om mennesket eller, mere præcist, ved deres begreb om den fattige. I diskursen om produktionsfællesskabet betragtes den fattige først og fremmest som en krop, der rummer arbejds kræfter, eller som del af en masse af arbejds kræfter. I diskursen om Guds rige er der et anderledes fokus på menneskets "inderste indre". Man må kende dette indre for at forstå, hvad der ledte det enkelte menneske til fattigdom og fordærvelse. Denne granskning er ikke blot nødvendig for at afdække, hvorvidt den fattiges trang

er forstilt eller ægte. Den er også nødvendig for at indprente den fordærvede fattige moral, sædelighed, nøjsomhed mv. På trods af denne forskel er det ganske ensartede former for intervention, som følger af de to diskurser. Bøder til pepersvende og barnløse, forhøjelse af priser på fødevarer, forbud mod "tidlige og uoverlagte" ægteskaber, indsættelse i arbejdshuse¹⁵, præmier til de flittige og ensomt fængsel til de udydige er altsammen eksempler på en bestemt form for styring af produktionskroppene eller Guds børn. Det er tale om styring gennem *strategiske arrangementer* og incitamentstrukturer. Selvom diskursen om Guds rige på jorden retter blikket mod menneskets inderste indre og gør ansatser til en nærmere bearbejdning af den fordærvede, er det stadigvæk primært styring via arrangementer, der tales for. På trods af, at menneskets indre (dets fordærvede sjæl) udpeges som kilden til fattigdom og fordærv, er det snarere et adfærdsmønster end sjælen bag denne adfærd, som fattigadministrationen gør til objekt for sin regulering. Det er iøjnefaldende, at periodens fattigpolitik kun anvender meget få *positive* midler til at regulere og ansvarliggøre den fattige. Snarere end at forsøge at bringe den fattige til en forståelse af hans grundlæggende ansvar for familiens og hans egen overlevelse, synes fattigforvaltningen at forudsætte eksistensen af en slags oprindelig eller naturgiven familiær ansvarlighed hos arbejderen. Og det synes at være antagelsen, at den fattige kan bringes til at opfylde denne ansvarlighed, såfremt man udelukker alternative overlevelsesmuligheder og gør det tilstrækkeligt ubehageligt, omstændeligt, risikabelt og skamfuldt at bede om andre menneskers hjælp.

Det fremgår af ovenstående, at tvangsmæssig indespærring af hjælp søgende i arbejdsanstalter kunne blive me-

ningsfuldt med reference til ganske forskellige diskurser. Det vil således næppe være rimeligt at beskrive periodens fattigforvaltning som affødt af fx en "tidlig liberal regeringsrationalitet". Den valgte analysestrategi giver mulighed for at tegne et noget mere nuanceret billede, dels ved at fokusere på diskursernes kompleksitet i et enkelt arkæologisk snit, dels ved at påvise ikke blot historiens kontinuiteter men også dens diskontinuiteter. Analysen har med andre ord beskæftiget sig med et historisk snit, der er gennemskåret af en række genealogiske løbebaner. Opgaven for en egentlig genealogi over de udstødte ville netop være yderligere at forfølge disse løbebaner. Her er imidlertid startet på en analyse af et historisk punkt, som kan bidrage til at forklare, hvordan umiddelbart "iliberale" kontrol- og tvangsinterventioner har overlevet – og forsat lever i bedste velgående – sammen med en liberalistisk diskurs, der konstruerer individet som et frit, ansvarligt og selvforvaltende subjekt. Det er fx tydeligt, at det gamle princip om "ikke at hænge brødkurven for lavt" langt fra er glemt i nutidens politiske diskurs.

Konklusion

De analysestrategier, som jeg har agiteret for i det forudgående, forsøger at anskue sociale domæner som relativt heterogene og ustabile felter. Felter, hvor forskellige diskurser strides, forbindes og udgrænses. Felter, som præges af kontinuerlige diskursive kampe om at tilskrive de gældende praktikker og teknologier specifikke værdier, mål og logikker. En sådan tilgang vil ikke søge at beskrive politisk rationalitet som en form for homogen totalitet, ligesom den heller ikke vil installere et skel mellem legitimerende diskurser (det, man siger) på den ene side og virkelighedens praktikker (det, man faktisk gør) på den anden. Ved at tage ud-

gangspunkt i *Vidensarkæologiens* begreb om diskursive praktikker ønsker denne tilgang at analysere politik som et felt præget af vedvarende kampe, brud, forskydninger, udelukkelser, inventioner og re-artikulationer. Dette perspektiv skal sætte os i stand til at undersøge diskursers specifikke funktion og de strategiske spil mellem diskurser og "mod-diskurser" inden for diverse sociale domæner. En tilgang, der synes at være i god overensstemmelse med Foucaults synspunkt om det, han kalder politisk viden i *Vidensarkæologien*:

One would analyse it [political knowledge, K.V.] in the direction of behaviour, struggles, conflicts, decisions and tactics. One would thus reveal a body of political knowledge that is not some kind of secondary theorizing about practice, nor the application of theory. Since it is regularly formed by a discursive practice that is deployed among other practices and is articulated upon them, it is not an expression that more or less adequately "reflects" a number of "objective data" or real practices. It is inscribed from the outset, in the field of different practices in which it finds its specificity, its functions, and its network of dependencies. (Foucault, 1972a: 194).

Mine indvendinger mod visse tendenser hos fremtrædende forfattere indenfor governmentality litteraturen indebærer ikke, at det nødvendigvis i sig selv er et problem at forsøge at sige noget generelt om liberalismen som styreform eller om de vestlige, liberale stater. Imidlertid har denne ambition måske i for høj grad præget governmentality-skribenter på bekostning af det tunge arbejde med at pro-

ducere effektive genealogier. Den fremsatte kritik vil langt fra afvise de nævnte arbejder som unyttige. Blot har jeg søgt at vise, hvorledes man ved "ikke at glemme Foucault" og hans analytiske virkemidler synes bedre i stand til at fastholde et kritisk bid i fremtidige governmentality studier. Der kan uden tvivl udlæses andre analysestrategier hos Foucault. Ligeledes er der utvivlsomt mange andre muligheder for at imødegå governmentality litteraturens tendentielle svagheder, end dem jeg har foreslået her. Denne artikel skal derfor først og fremmest betragtes som et oplæg til videre diskussion. Det drejer sig næppe om at vælge mellem at være enten governmentalitets- eller diskursanalytiker.

Noter

1. De vigtigste udgivelser er øjensynligt stadig de to antologier "The Foucault Effect" (Burchell et al., 1991), der primært rummer bidrag fra franske forskere, og "Foucault and Political Reason" (Barry et al., 1996), der kan siges at repræsentere governmentality litteraturen i Storbritanien. Jeg har valgt primært at fokusere min kritiske diskussion på de senere års arbejder af Nikolas Rose, Rose & Miller og Mitchell Dean, da disse har haft størst gennemslagskraft herhjemme og i høj grad sættes lig med governmentality litteraturen.
2. Dean argumenterer for, at man med baggrund i Foucault bør tale om rationaliteter i flertal og bruger som oftest "forms of rationality" (Dean, 1994:58, 181 ff). Rose & Miller (1992:178 ff) anvender konsekvent begrebet politiske rationaliteter i flertal. Dreyfus og Rabinow (1982:136-137) benytter derimod entalsformen, men ikke konsekvent.
3. Flyvbjerg (2000) mener, at rationalitetsbegrebet i governmentality litteraturen omfatter diskurs *såvel* som praksis, og at det er en nødvendig udvikling fra Foucault's diskursanalytik. Denne fortolkning synes der imidlertid ikke at være belæg for i den internationale governmentality-litteratur. Her bruges politisk rationalitet helt overvejende som defineret hos Miller & Rose, og det drejer sig således ikke om, at begrebet indfan-

ger praksisser. Jeg mener ikke, at distinktionen mellem diskurs og praksis er befordrende for governmentality studier. Det, som disse analyser kan, er at undersøge, hvordan sociale domæner italesættes som styringsobjekter, således at bestemte interventioner bliver mulige. Og de kan afdække spillet mellem stridende rationaliteter indenfor afgrænsede domæner. At installere et skel mellem diskurs og en social praksis udenfor – eller uberørt af – diskurs er for mig at se i modstrid med den grundlæggende ambition i denne litteratur. Hvis projektet er at undersøge, hvordan diskurser former de objekter – og ikke mindst praksisser – som de taler om, så forekommer det selvmodsigende at forsøge at skelne mellem praksisser, der er hhv. indenfor og udenfor diskurs. For en nærmere diskussion af diskurs/praksis problematikken, se Deleuze (1988).

4. Flere Foucault-kommentatorer argumenterer for, at der kan trækkes paralleller mellem den sene Foucaults arbejde om regeringspraktikker og Webers analyser af "Lebensführung" (fx Gordon, 1987). På en række væsentlige punkter fremstår et weberiansk rationalitetsbegreb – og Webers erkendelsesmæssige position mere generelt – imidlertid som uforeneligt med Foucaults tilgang. Jeg vil langt fra afvise, at der kan drages paralleller mellem de to tænkere, men jeg argumenterer for, at et rationalitetsbegreb, der peger i retning mod Weber, er fremmed for Foucaults øvrige analysestrategier.

5. I et lille afsnit om arkæologiens anvendelsesmuligheder i forhold til "politisk viden", foreslår Foucault, at den analysestrategi, som han havde anvendt på videnskabelige diskurser, også kan bruges på politisk diskurs. Desværre kommer han ikke nærmere ind på, om der gælder særlige forhold eller særlige problemer, så her må man selv tænke videre: "It seems to me that one might also carry out an analysis of the same type on political knowledge. One would try to show whether the political behaviour of a society, a group, or a class is not shot through with a particular, describable discursive practice". (Foucault, 1972a:194).

6. Der er allerede lavet en række spændende genealogier over velfærdsstaten, bl.a.: Francois Ewald og Robert Castells spændende arbejde om forsikringsteknologi (Ewald, 1991; Castell, 1991), Jacques Donzelots genealogi over familiepolitik (Donzelot, 1979)

samt Mitchell Deans undersøgelse af historiske rødder til den moderne fattigforvaltning (Dean, 1991).

7. Jeg har hentet begrebet "analystrategi" hos Niels Åkerstrøm Andersen (1999).

8. Et oplagt mål for et kritisk genealogi studie er for eksempel de aktuelle begreber om globalisering og de medfølgende politiske strategier og interventioner.

9. I Danmark knyttede begrebet decentralisering sig i 1970'erne primært til strategien om at udbygge og homogenisere de kommunale socialforvaltninger. I 1980'erne og 1990'erne kom begrebet derimod til at inkludere forsøg på at inddrage private organisationer og lokale fællesskaber mere i løsningen af sociale opgaver. I samme periode foregår der også en redefinering af "den sociale klient". Denne figur tranformeres groft sagt fra at blive betegnet som en rådvild, sårbar borger med manglende overblik over sin situation til et aktivt vælgende individ, der rummer uudnyttede ressourcer (Gruber, Villadsen et al., 1998).

10. På trods heraf har Foucaults konkrete analyser ofte et temmelig kontekstløst præg over sig – fx beskrives diskurser og magt teknologier i *Overvågning og straf* med skiftende eksempler fra Frankrig og andre vest-europæiske lande.

11. De præsenterede analyser indgår i min ph.d. afhandling, der forsøger at bidrage til den sociale klients genealogi.

12. Foucault (1991b:76) siger om denne analysetrategi: "Does this mean that one regards the singularity one is analyzing simply as a fact that is to be registered, a reasonless break in an inert continuum? Clearly not, since that would amount to treating continuity as a self-sufficient reality which carries its own *raison d'être* within itself. This procedure of causal multiplication means analyzing an event according to the multiple processes which constitute it".

13. Bregnsbo (1997:325) påviser ud fra periodens prædikener, hvordan der i slutningen af 1700-tallet sker et skift i styrets legitimering. I stedet for at Kongen anses som indsat direkte af Gud, breder der sig en opfattelse af, at Kongens magt var blevet ham overdraget af folket. Bregnsbo siger, at sty-

ret nu skulle legitimeres ved det gode, det gjorde for folket, og ikke ved dets indstiftelse af Gud. Således begrundes undersåtternes pligt til ubetinget lydighed nu med henvisning til de goder, som styret sikrer dem. Denne analyse udelukker imidlertid ikke – som jeg hævder –, at styringstiltag sker med henvisning til borgernes forpligtelser overfor nationen, Skaberens hensigt, et produktionsfællesskab, samt at individet og dets rettigheder endnu ikke optræder som et sådant referencepunkt.

14. Nogle af periodens teologer diskuterer i den sammenhæng det vanskelige spørgsmål, om hvorfor Gud skabte et syndigt menneske: hvis Gud skabte mennesket i sit billede, hvordan kan mennesket så være syndigt? Den generelle forklaring er, at Gud har tilladt synd og fristelse, fordi disse udfylder nødvendige funktioner i en samlet plan for menneskets ophold i verden. Dette er netop tilfældet i Peder Kofoed Anchers skrift *Om Syndens Oprindelse og Forplantelse* fra 1788. Ancher forklarer her, at Skaberen ønskede væsner, der ved deres egne kræfter og valg kunne dyrke Ham og dermed blive lyksaglige. Skaberen ønskede ikke et menneske, der "...paa en mekanisk maade ligesom Dyrene uden noget frit Valg..." drives til sine handlinger (Ancher, 1788:7).

15. Der er imidlertid ikke en fuldstændig entydig opslutning bag de forskellige arbejds- og fattighuse, som oprettes. Nogle mener, at fattighuse forøger antallet af fattige. Dette skyldes, at de dovne fattige ved udsigten til at finde forsørgelse i fattighuse, taber den motivation til at sørge for deres subsistensgrundlag, som sult og nød normalt indgyder (Fx: Voght, 1798:69; Tryde, 1816a:20).

Litteratur

- Ancher, P. K. 1788: *Om Syndens Oprindelse og Forplantelse*. København: P. M. Høpfner.
- Barry, A. et al. (red) 1996: *Foucault and Political Reason*. London: UCL Press.
- Birch, H. J. 1786: *Statistiske og Oeconomiske Tanker til højere Eftertanke*. København: P. H. Höecke.
- Bregnsbo, M. 1997: *Samfundsorden og statsmagt set fra prædikestolen*. Køben-

- havn: Museum Tusculanums Forlag.
- Burchell, G. 1996: "Liberal government and techniques of the self", i: Barry, A. et al. (red) 1996 *Foucault and Political Reason*. London: UCL Press.
- Burchell, G. et al. (red) 1991: *The Foucault Effect*. Hemel Hempstead: The University of Chicago Press.
- Castel, R. 1991: "From Dangerousness to Risk", i: Burchell, G. et al. (red) 1991: *The Foucault Effect*. Hemel Hempstead: The University of Chicago Press.
- Dean, M. 1991: *The Constitution of Poverty*. London: Routledge.
- Dean, M. 1992: "A genealogy of the government of poverty", in: *Economy and Society*, vol. 21, number 3, August 1992:215-252.
- Dean, M. 1994: *Critical and Effective Histories*. London: Routledge.
- Dean, M. 2002: "Liberal government and authoritarianism", i: *Economy and Society*, vol. 31, number 1, February 2002: 37-61.
- Deleuze, G. 1988 (1986): *Foucault*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Donzelot, J. 1979: *The Policing of Families*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Dreyfus, H. & Rabinow, P. 1982: *Michel Foucault – Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Hemel Hempstead: The Harvester Press Limited.
- Ewald, F. 1991: "Insurance and Risk" i: Burchell, G. et al. (red) 1991: *The Foucault Effect*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Flyvbjerg, B. 2000: Mundligt diskussion i forbindelse med Mitchell Deans forelæsning *Liberalism and authoritarianism*, 28/8/2000, Institute of Sociology, University of Copenhagen.
- Foucault, M. 1965 (1961): *Madness and Civilisation: a History of Insanity in the*

- Age of Reason*. London: Tavistock.
- Foucault, M. 1972 (1969): *The Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon.
- Foucault, M. 1972b: "Nietzsche, Genealogy, History", i: Rabinow, P. (red) 1986: *The Foucault Reader*. London: Penguin Books.
- Foucault, M. 1977 (1975): *Discipline and Punish: the Birth of the Prison*. London: Allen Lane.
- Foucault, M. 1982: "The subject and power", i: Dreyfus, H. & Rabinow, P. 1982: *Michel Foucault - Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Hermel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Foucault, M. 1991a: "Governmentality", i: Burchell, G. et al (red), 1991: *The Foucault Effect*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, M. 1991b (1977): "Questions of Method", i: Burchell, G. et al. (red), 1990: *The Foucault Effect*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Greve, A. 1995: "Ideer om styring - Michel Foucault og Jacques Donzelot", i: *Dansk Sociologi*, nr. 3/96: 54-69.
- Gordon, C. 1991: "Governmental rationality - an introduction", i: Burchell, G. et al. (red), 1991: *The Foucault Effect*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gordon, C. 1987: "The soul of the citizen: Max Weber and Michel Foucault on rationality and government", i: Whimster, S. & Lash, S. (red.), 1987: *Max Weber, Rationality and Modernity*. London: Allen and Ulwin.
- Hindess, B. 1997: "Politics and governmentality", i: *Economy and Society*, vol. 26, number 2, May 1997.
- Hindess, B. 1996: *Discourses of power - From Hobbes to Foucault*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Miller, P & Rose, N. 1992: "Political power beyond the State - Problematics of government", i: *British Journal of Sociology*, vol. 43, number 2, 06/1992: 173-205.
- Miller, P & Rose, N. 1990: "Governing economic life", i: *Economy and Society*, vol. 19, number 1, February 1990: 1-31.
- N.N. 1763: "Forsøg til Besvarelse paa det første, for Aar 1762 udi Oeconomiske Magazin fremsatte Problema: Hvilket tiener meest til Flittigheds Opmuntning i et Land", i: *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin*, syvende bind, 1763, Kiøbenhavn: Andreas Hartvig Godiche.
- O'Malley, P. et al. 1997: "Governmentality, criticism, politics", i: *Economy and Society*, vol. 26, number 4, November 1997: 501-517
- Rasmussen, P. 1992: "Politisk styringsrationalitet - et tema hos Foucault", i: *Grus* nr. 37: 25-39.
- Rose, N. 1996a: "Governing" advanced" liberal democracies", i: Barry, A. et al. (red) 1996: *Foucault and Political Reason*. London: UCL Press.
- Rose, N. (1999): *Powers of Freedom: re-framing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, N. 1996b: "The Death of the Social? Refiguring the territory of government", i: *Economy and Society*, vol. 25, number 3, August 1996: 327-356.
- Tryde, F. C., 1816b: *Nogle Frimodige Tanker om det Kjøbenhavnske Fattigvæsen*. Kjøbenhavn.
- Voght, K. 1798: *Over Hamborgs Fattigvæsen - Med nogle Anmærkninger om Fattigvæsenet i Almindelighed* af Johannes Bøye, Kjøbenhavn.
- Villadsen, K., Gruber, T. et al. 1998: *Socialpolitiske strategier - på tværs af sektorer og organisationer*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Åkerstrom Andersen, N. 1999: *Diskursive analysestrategier*. København: Nyt fra Samfundsvidenskabernes.